

## OPINII DESPRE CĂRȚI

**ÎN OBIECTIV:** Ștefan-Dominic Georgescu, Marius Augustin Drăghici (coordonatori), *Istoria și teoria sistemelor filosofice românești*, București, Editura Academiei Române, 2022, 315 p.



### O DARE DE SEAMĂ ASUPRA FILOSOFIEI SISTEMATICE ROMÂNEȘTI

MARIUS DOBRE

Institutul de Filosofie și Psihologie „C. Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Nu au apărut până acum multe cărți dedicate istoriei filosofiei românești. Articole dedicate filosofilor români sunt foarte multe, îndeosebi articole despre filosofii celor mai importanți gânditori de la noi (și este chiar o inflație de articole despre Lucian Blaga, Constantin Noica sau Emil Cioran, de pildă), monografiile despre filosofi români există multe deja, unele foarte relevante. Cărți asupra ansamblului filosofiei românești sunt puține de enumerat. Ar fi cea a lui Marin Ștefănescu (*Filosofia românească*)<sup>1</sup>, dar e limitată în timp (se termină cronologic înainte de Al Doilea Război Mondial și nu ia în considerare „marile speranțe” ale filosofiei românești, adică „tânăra generație” a perioadei interbelice), cea a lui Nicolae Bagdasar

<sup>1</sup> Marin Ștefănescu, *Filosofie românească*, București, 1922.

(*Istoria filosofiei românești*)<sup>2</sup> care, deși mai vastă, are aceeași limitare, și cea elaborată de un grup de cercetători de la Institutul de Filosofie și Psihologie al Academiei Române (*Istoria filosofiei românești*)<sup>3</sup>, mult mai vastă, apărută recent, în 2018, care dă seama inclusiv de istoria ideilor cu oarecare caracter filosofic din spațiul românesc de la începuturi până în prezent. Lucrarea *Istoria filosofiei românești*<sup>4</sup>, apărută înainte de 1989 sub egida Institutului de Filosofie comunist, nu prea merită luată în considerație fiind contaminată ideologic. Lucrări ceva mai eseuistice (dar care prezintă niște grile de interpretare ale autorilor lor), precum *Vocații filosofice românești* a lui Alexandru Surdu<sup>5</sup> sau *Cum este posibilă filosofia în estul Europei* a lui Ștefan Afloroaei<sup>6</sup>, au și ele o importanță aparte în tabloul revalorificării ideilor filosofice românești.

Toate lucrările apărute după 1990 pomenite mai sus nu mai pun problema existenței filosofiei românești, așa cum se întâmpla încă în perioada interbelică, deși ea a supraviețuit până după revoluție, din cauza unei bune lipse de continuitate culturală filosofică datorată comunismului<sup>7</sup>. În perioada interbelică, un Mircea Vulcănescu, de pildă, voia să-i justifice prezența în cultura română pe baza unor anumite criterii: „(1) existența unei activități de filosofare autentică și originală printre români, născută din motive românești, (2) existența unui mediu de difuziune a ideilor filosofice în limba românească, prin grai sau scris, în reviste, cărți, cursuri și conferințe, (3) existența unei problematice și a unor sisteme filosofice specific românești”<sup>8</sup>. Astăzi nu ar trebui să se mai pună această problemă: „Faptul că în spațiul răsăritean s-au configurat câteva tradiții filosofice și că ele au devenit esențiale spiritualității de aici (...) nu mai poate fi pus de nimeni la îndoială”<sup>9</sup>.

Ultima idee este confirmată și de cartea *Istoria și teoria sistemelor filosofice românești*, apărută anul trecut, elaborată tot de către unii cercetători ai Institutului de Filosofie și Psihologie, care au participat și la ediția mai cuprinzătoare din 2018. Cu alte cuvinte, titlul lucrării afirmă clar că există teorii filosofice, sisteme de filosofie apărute de-a lungul unui timp relativ scurt în cultura română. O presuposiție tacită ar mai fi că sistemele filosofice românești sunt relevante măcar la nivel național și ele merită studiate și revalorificate în cercetări prezente și viitoare.

Ambiția declarată a coordonatorilor a fost reconsiderarea contribuțiilor înaintașilor noștri întru filosofie în funcție de nevoile spirituale ale prezentului. În acest context, sistemul filosofic are un rol aparte, în calitatea lui de „sinteză a cunoașterii”, de sursă posibilă pentru alte dezvoltări filosofice, mai ales în vremurile

<sup>2</sup> Nicolae Bagdasar, *Istoria filosofiei românești*, București, Societatea Română de Filosofie, 1940.

<sup>3</sup> Alexandru Surdu, Dragoș Popescu, Ștefan-Dominic Georgescu (coordonatori), *Istoria filosofiei românești*, București, Editura Academiei Române, 2018.

<sup>4</sup> \*\*\* *Istoria filosofiei românești*, București, Editura Academiei Române, 1985.

<sup>5</sup> Alexandru Surdu, *Vocații filosofice românești*, București, Editura Academiei Române, 1995.

<sup>6</sup> Ștefan Afloroaei, *Cum este posibilă filosofia în estul Europei*, Iași, Polirom, 1997.

<sup>7</sup> Alexandru Surdu, „Prefață” la *Vocații filosofice românești*, p. 11.

<sup>8</sup> Mircea Vulcănescu, „Filosofia românească contemporană”, în vol. *Pentru o nouă spiritualitate filosofică*, București, Editura Eminescu, 1992, p. 190.

<sup>9</sup> Ștefan Afloroaei, *Cum este posibilă filosofia în estul Europei*, p. 15.

noastre, când cultura română încă se mai reaşază, încă îşi mai caută rostul în ansamblul culturii universale.

Prima parte a lucrării intenţionează să ia în considerare sistemele sistematice categoriale şi disciplinare, elaborate cu intenţia de a fi filosofii sistematice (de altfel, această primă parte are titlul „Sisteme filosofice disciplinare şi categoriale”).

Distincţia dintre sistemele categoriale şi cele disciplinare era subliniată în lucrările sale de către profesorul Alexandru Surdu, de unde şi preluarea acesteia de către autorii cărţii discutate aici. Filosofia sistematic-disciplinară s-a conturat îndeosebi începând cu filosofia modernă, având ca „discipline ferme” la început cinci domenii filosofice: ontologia, logica, metodologia, gnoseologia şi epistemologia, care, mai târziu, aveau să se dezvolte separat, cu tendinţe reducionista (s-a ajuns la absolutizarea domeniului, reducându-se filosofia la una dintre aceste discipline)<sup>10</sup>. Filosofia sistematic-categorială lucrează cu anumite concepte de mare generalitate care dau seama de întreg (în varianta lui Alexandru Surdu, aceste categorii sunt Subsistenţa, Existenţa, Fiinţa, Realitatea şi Existenţa Reală; în varianta lui Constantin Noica, conceptele fundamentale sunt Fiinţa, Devenirea, Devenirea întru fiinţă, Fiinţa regăsită), dar şi aici sunt absolutizate unele dintre aceste categorii (cum a fost cazul Existenţei Reale, numită şi Lume sau Viaţă)<sup>11</sup>. Fireşte, distincţia dintre filosofia sistematic-categorială şi cea sistematic-disciplinară nu este strictă, existând filosofii care îmbină cele două „tendinţe”<sup>12</sup>.

Prezentăm, în cele ce urmează, câteva idei relevante asupra filosofilor prezentaţi sugerate îndeosebi de autorii culegerii.

Cartea de care discutăm aici se deschide cu „Sistemul disciplinar al lui Titu Maiorescu” al Monei Mamulea. Autoarea evidenţiază faptul că Maiorescu a propus „o nouă sistematizare disciplinară a filosofiei având în centrul ei ideea de relaţie”. Este indicată în continuare compartimentarea filosofiei de către Titu Maiorescu în cinci discipline fundamentale: psihologia (care se ocupă cu relaţiile dintre reprezentări), logica (relaţiile între concepte), metafizica (relaţiile dintre gândire şi „noţiunile generate de lumea sensibilă”), matematica (relaţiile dintre mărimi), etica, cu două ramuri, filosofia morală (relaţiile dintre conştiinţă şi acţiunile individului), filosofia dreptului (relaţiile individului cu societatea). Dintre aceste discipline, arată Mona Mamulea, Titu Maiorescu a abordat mai „pe larg” doar psihologia, îndeosebi în *Consideraţii filosofice*.

Al doilea capitol este „Elemente sistematice în filosofia lui Vasile Conta” al lui Marius Augustin Drăghici. La Conta, scrie autorul, este necesar un „efort reconstructiv” pentru a vorbi de un sistem filosofic propriu-zis. Conta are o epistemologie proprie care este temelie pentru metafizica sa; procesul de cunoaştere, expus în termenii evoluţionismului-fatalist (prin legăturile cauzale ce există între fenomenele

<sup>10</sup> Alexandru Surdu, *Filosofia contemporană*, Bucureşti, Editura Paideia, 2003, p. 13.

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. 17; vezi şi Alexandru Surdu, „Constantin Noica şi întrebarea despre fiinţă”, în vol. *Vocaţii filosofice româneşti*, p. 90.

<sup>12</sup> Alexandru Surdu, *Filosofia contemporană*, p. 15.

din natură), ajunge, la nivelul metafizicii, la un aranjament determinist-materialist. Astfel, legile naturii sunt necesare; Vasile Conta le reduce pe toate la două (cu caracter de fapt metafizic, arată M.A. Drăghici): legea asimilațiunii universale („fiecare corp tinde să asimileze alte corpuri”) și legea ondulațiunii universale (un raport între lupta și echilibrul forțelor din natură).

Mona Mamulea este autoarea următorului capitol, „Sistemul monist al lui C. Rădulescu-Motru”. Deși preia un concept la modă al vremii, cel de energie, care se preta a fi transformat într-un fel de principiu, arată autoarea, Constantin Rădulescu-Motru nu are o filosofie care să propună vreo o realitate transcendentă, „ceva în afara universului cunoscut”. Energia psihică este un „rezultat superior al evoluției energiei”, dar și ea este măsurabilă cu mijloace științifice. Personalismul energetic înseamnă teoria care pune „în centrul realității” persoana considerată ca o formă de energie.

În „Sistemul filosofic al lui Nae Ionescu”, Cezar Roșu încearcă o reconstrucție a viziunii sistematic-disciplinare a profesorului interbelic, urmând cursurile și articolele acestuia. Lumea filosofică știe că Nae Ionescu disprețuia sistemul (e cunoscută celebra sa vorbă, conform căreia refuza să se închidă într-un sicriu), preferând filosofarea liberă; autorul capitolului amintește însă un text în care este evidentă intenția profesorului de a fi creator de sistem. De reținut că sistemul lui Nae Ionescu s-ar fi elaborat pe trei discipline: ontologia (o teorie ce pleacă de la faptul de a fi, ce postulează existența unei realități sensibile independente de subiectul cunoscător și ce are drept condiție existența lui Dumnezeu), gnoseologia (clădită ca o teorie religioasă, în care Dumnezeu și omul sunt doi termeni ai aceluiași proces), etica (clădită pe acceptarea suferinței, pe împăcare). Cezar Roșu adaugă la aceste discipline și logica, întru „împlinirea acestei viziuni” (cu studiul celor trei forme clasice – noțiunea, judecata, raționamentul).

„Sistemul filosofic al lui Lucian Blaga: repere majore istorice și teoretice” este următorul capitol al cărții. Conceput sub forma unor trilogii, așa cum se știe, sistemul lui Lucian Blaga este rezumat de către Henrieta Anișoara Șerban astfel: „Conceptele cheie ale sistemului blagian sunt *misterul*, *cunoașterea*, *stilul* și *cultura*, abordate prin teme majore pentru filosofia națională și universală. Astfel, temele mari ale sistemului sunt: omul ca unică mutație ontologică și cosmologică situată în orizontul misterului; accesul și relația privilegiată a omului la stil și categorii abisale; omul creator de cunoaștere, cultură și istorie, datorită stilului, interpretat de L.B. ca fenomen originar declanșator al cunoașterii, culturii și istoriei”. Sistemul lui Blaga este, conform autoarei, atât unul disciplinar, cât și unul conceptual (categorial – n.n.).

În „Sistemul filosofic al lui Constantin Noica”, Șerban Nicolau precizează că avem în acest caz un sistem categorial, cu o filosofie uzând de categorii ce-i conferă unitatea sistematică, în ciuda opiniei comune că Noica a fost un filosof cu o singură carte sistematică și cu o sumedenie de alte eseuri asupra limbajului filosofic românesc. În realitate, studiul rostirii filosofice românești (cercetarea limbajului

conceptual, categorial românesc) este o bază pentru restul sistemului noician: principalele concepte (precum rostire, fire, devenință, operatorul ontologic fundamental „întru” etc.) vor completa ontologia concepută încă din perioada domiciliului forțat de la Câmpulung. Ontologia lui Constantin Noica pornește tot de la realitățile individuale, ca și alte ontologii, dar la el, acestea sunt „o primă manifestare a ființei în cadrul devenirii, ființa și devenirea nefiind în niciun fel opuse, așa cum se întâmpla în filosofia tradițională, ci devenirea fiind «expresia unei prime organizări a realului»”. Modelul său ontologic I-D-G (individual-determinații-general) va fi explicat și îmbogățit substanțial în noua sa logică, Logica lui Hermes.

Ultimul capitol al primei părți se numește „Filosofia pentadică a lui Alexandru Surdu”, autor Eugeniu Nistor. Articolul prezintă mai întâi unele „idei, concepte și teorii premergătoare sistemului”; este vorba despre prezentarea pe scurt a distincției dintre logica clasică și logica matematică, de contribuțiile lui Al. Surdu în domeniul logicii intuiționiste și de teoria formelor prejudicative (o teorie logică originală a profesorului), de aplicarea filosofiei pentadice în artă și de profilarea unei logici dialectico-speculative în gândirea filosofului (lipsește în acest subcapitol reconstrucția logicii clasice). Sistemul categorial propriu-zis este compus pentadic: Subsistența, Existența, Ființa, Realitatea și Existența Reală. Alexandru Surdu nu a publicat lucrări separate decât pentru primele trei categorii, astfel încât ultimele două au fost prezentate urmând alte lucrări în care se pomenea de ele (motiv pentru care au fost și tratate expeditiv în articol).

Partea a doua este dedicată încercărilor românești de construire a unor filosofii sistematice și nerealizate din felurite motive, dintre care motivul politic nu este deloc de neglijat, întrucât comunismul a împiedicat gândirea creatoare a filosofilor români (titlul părții a doua este, de altfel, „Contribuții filosofice cu relevanță sistematică”). Sunt contribuții în filosofia românească pe care unii le-au numit uneori secundare, dar care au importanța lor în ansamblul filosofiei românești, așa cum reiese din cartea discutată aici.

Mai întâi, articolul „Fragmentele sistematice ale lui Traian Brăileanu”, autor Ștefan-Dominic Georgescu. Foarte pe scurt, Brăileanu, cunoscut mai ales ca sociolog, ține în contribuțiile sale filosofice „o linie raționalistă”, împotriva liniei speculative sau a celei pozitivistice, separând filosofia de științele naturii. Filosofia este fundament atât pentru științele naturii, cât și pentru etică.

„Valențe sistematice la Ion Petrovici”, autor Ovidiu G. Grama, este un capitol care se referă la pledoaria filosofului maioreșcian pentru metafizică. Este menționat faptul că soluțiile lui Petrovici în filosofie sunt „părți ale unui sistem teoretic mai vast, lăsat neîncheiat”.

„Muzică și metafizică la Dimitrie Cuclin”, autor Ștefan-Dominic Georgescu, se referă la contribuțiile lui Cuclin în metafizică și estetică. Sistemul filosofic s-ar fi putut construi pe cinci momente sau cupluri: esență-substanță, inefabil-psihic, suflet-corp, concepție-realizare, idee-construcție.

„Fenomenologie și istoriografia filosofiei la Iosif Brucăr”, autor Ștefan-Dominic Georgescu, prezintă preocupările lui Brucăr legate de ontologie, gnoseologie și istoriografia filosofiei. Deși „tributar modelului științific”, Brucăr admite că filosofia trebuie să păstreze o altă perspectivă asupra lumii decât cea științifică.

Un studiu mai amplu al celei de-a doua părți este „Teoria recesivității – încercare de sistem logico-ontologic” al lui Ilie Pinteă. Recesivitatea, un termen preluat din biologie, îi servește lui Mircea Florian (evident, filosoful discutat în studiu) pentru a obține o „inventariere rapsodică” a 40 de cupluri opuse, „similari cu cei care au fost numiți în istoria filosofiei categorii”. Perechile găsite de Florian sunt logic-ontologice (precum multiplu-unu, parte-întreg), ontologice propriu-zise (finit-infinit, existență-neant), gnoseologice (rațional-irațional, realitate-fenomen) sau altele ontologic-gnoseologice (obiect-subiect, real-ireal). Autorul articolului mai subliniază și că recesivitatea comportă două aspecte la Florian: „unul metodologic (recesivitatea fiind considerată de el o dialectică și o teorie a categoriilor deopotrivă) și unul ontologic, el denumind o viziune despre structura lumii”.

„Contribuții de logică și dialectică la Dan Bădărău”, autor Ștefan-Dominic Georgescu, prezintă în principal cercetările de logică ale lui Bădărău, dintre care se detașează cele dedicate logicii clasice (formele acesteia, modalitățile, categoriile), dar și cercetările din domeniul istoriei filosofiei.

Studiul „Substanțialismul lui Camil Petrescu”, autoare Oana Vasilescu, prezintă „schița de sistem” din *Doctrina substanței*. Pretenția filosofului este totuși de a da „o vedere sistematică despre lume”, având la bază conceptul de substanță, luat în sensul său tare de esență (ca la Platon sau Thoma), dar „resemnificat” în manieră proprie abordând, spre deosebire de sistemele raționaliste care abordau noțiunea concretului, chiar „realitatea înseși a concretului”.

Ultimul studiu al cărții, „Proiectul de sistem categorial al lui Alexandru Bogza”, autor Sergiu Bălan, prezintă încercarea de sistem filosofic la lui Al. Bogza „bazat pe o logică dialectico-speculativă pentadică inspirată de legile armoniei muzicale”, ce se regăsește într-un manuscris de peste 4000 de pagini (Noica a operat o selecție de circa 500 de pagini). Realismul critic al lui Al. Bogza se bazează pe conceptul de „real pur” și pe corelativul său „opoziția pură”.

Spre final, aș vrea să adaug mai întâi câteva observații de ordin tehnic. Articolele sunt concepute descriptiv, evitându-se interpretările personale, dar nu au fost interzise interpretările contextuale sau comparațiile cu alte teorii filosofice. Fiecare articol al culegerii de față se deschide cu un moment biografic și se încheie cu unul bibliografic (sunt enumerate lucrările principale ale autorilor prezentați și principalele referințe critice). Nu toți autorii au respectat normele metodologice de redactare a articolelor (îndeosebi în ce privește numărul de pagini alocat autorului despre care au scris), dar acest aspect nu a știrbit pe fond calitatea acestora. În paranteză fie spus, am fost și referent al lucrării pentru Editura Academiei Române, iar unele mici deficiențe ale lucrării sunt datorate și impunerii unui termen limită strict pentru publicare. Ediția a II-a a lucrării va rezolva și aceste neajunsuri.

În al doilea rând, știu că la elaborarea acestui proiect au contat încurajările regretatului profesor Alexandru Surdu (care a dat și ideea de lucru, și titlul lucrării), nemulțumit de limitările de pagini impuse la volumul *Istoria filosofiei românești* din 2018 de către responsabilii din Academia Română cu privire la proiectul major de elaborare a istoriilor științelor din România; pentru el, unele capitole trebuiau reluate, adică îmbogățite substanțial. Acest aspect a fost respectat în cartea discutată aici.

În al treilea rând, s-ar putea pune în dezbatere de către orice cititor avizat însăși problema caracterului sistematic al unei filosofii. În cazul de față, nu există îndoieli cu privire la sistemele lui Motru, Blaga, Noica, Surdu; dar cu privire la celelalte? E dificil a stabili în limite stricte caracterul sistematic sau nesistematic al unei filosofii. Coordonatorii au trecut cu prudență unele teorii în partea a doua, dedicată filosofiilor „cu relevanță sistematică”, ceea ce este admisibil. Dar dificultatea rămâne. De pildă, articolul despre Conta, intitulat chiar „Elemente sistematice în filosofia lui Vasile Conta” (și despre care autorul însuși a spus explicit că e necesar un „efort reconstructiv” pentru a trece filosofia lui Conta la sistem) nu a fost inclus în partea a doua, ci în prima parte, dedicată sistemelor, urmând cumva o tradiție a istoricilor filosofiei de la noi. Eu, personal, aș fi pus articolul despre Mircea Florian în prima parte, căci am trăit tot timpul cu convingerea că *Recesivitatea...* este un soi de sistem filosofic, în ciuda aspectului său descurajator în acest sens, de „inventar” al unor cupluri recesive. Și poate este și cazul *Doctrinei substanței* a lui Camil Petrescu. De fapt, revin, granița dintre filosofia sistematică și cea nesistematică este imperfectă, mai ales când acceptăm printre sistemele filosofice și pe cele disciplinare. Mai mult, există filosofii așa-zis nesistematice care pot fi redactate tematic (pe probleme care chiar decurg unele din altele), așa cum sunt cele ale lui Nietzsche sau Cioran, în ciuda aversiunii autorilor lor pentru ideea de sistem filosofic<sup>13</sup>. Totuși, cel puțin în cazul filosofiei categorial-sistematice, din motive strict operaționale, se poate vorbi despre un domeniu al filosofiei speculativ-sistematice, una diferită de filosofia eseist-literară sau de cea logico-positivistă.

În fine, multă lume din zona filosofiei de la noi se întreabă dacă mai are rost să ne întoarcem tot timpul către filosofia românească, întrucât vremurile s-au schimbat și ar trebui să ne integrăm cu ideile noastre filosofice prezente în contextul filosofiei universale, mai ales că acum granițele fizice nu mai există și avem acces direct la aproape orice entitate instituțională din țară sau din străinătate prin intermediul Internetului. Filosofii noastre nu mai au multe șanse de izbândă astăzi (cum nu au avut de fapt nici în trecut) fiind redactate în limba română, fără a beneficia de ochiul critic al experților din toată lumea. Poate chiar cartea de față ar fi trebuit scrisă direct în limba engleză. S-ar putea ca asemenea opinii să fie potrivite. Dar ar

<sup>13</sup> Am dezbătut mai pe larg această chestiune în articolul „Este filosofia nesistematică într-adevăr nesistematică? Cazul Emil Cioran”, în *Revista de filosofie*, nr. 5, 2018, pp. 407–414.

fi păcat ca, după eforturi de mai mult de un secol, în care s-a format un vocabular filosofic românesc, totul să se piardă și să facem efortul invers, de a ne adapta din nou cu vocabularul și teoriile noastre filosofice la alte idiomuri. Viziunea pesimistă asupra filosofiei românești (pe care o împărtășesc), mai precis cea scrisă în limba română, se referă la faptul că filosofia românească nu va reuși să treacă de noua tendință, cea a „internaționalizării”, va fi o încercare similară cu cea din perioada comunismului (păstrând diferențele, desigur: în perioada comunismului, filosofia autentică era interzisă, pe când în perioada actuală e doar o chestiune de opțiune). Perioada de glorie a filosofiei românești, și mă refer la perioada interbelică, a trecut, atunci când era puternică atât la nivel instituțional, cât și la nivel cultural în genere<sup>14</sup>.

Dar mulți dintre noi, cei de acum, încă mai avem bucuria de a citi filosofie românească, de a citi filosofie în limba română. Prin cărți cum este *Istoria și teoria sistemelor filosofice românești* încercăm să transmitem această bucurie și celor care vor veni după noi în filosofie...

<sup>14</sup> Vezi și articolul „Trecut, prezent și viitor în filosofia românească”, în *Studii de istorie a filosofiei românești*, București, Editura Academiei Române, 2008, pp. 98–99.